

VERBA ET RES: *AURIBUS TENEÓ LUPUM*

GINA MĂCIUCĂ*

1. Proem

Inspirată de alcătuirea, într-o cercetare anterioară, a unor serii de sinonime idiomatiche interlingvistice, precum E(ngleză) *talk one's head/arm off* – G(ermană) *sich ein Loch in den Bauch reden* – I(taliană) *fare una testa di qualcuno così* – R(omână) *a i se duce gura la urechi* – S(paniolă) *hablar por los codos*, lucrarea de față este prima fază a unei cercetări mai ample, în care, sprijinindu-ne pe teoria avansată de Agar (1994), vom încerca să comparăm hărțile socio-afectivo-cognitive configurate prin corelarea factorilor linguaculturali de influență asupra selecției nucleelor semantice reprezentate de cuvinte care denumesc părți ale corpului uman în frazeologisme de proveniență engleză, germană, italiană, română și spaniolă. Analiza va configura atât aria comună, arhetipală, care reflectă tiparele trasate de *forma mentis* universală, cât și, îndeosebi, zonele divergente, dintr-o dublă perspectivă: a) distincte la nivel de microcontraste, evidențiate între descendentele aceleiași familii de limbi, romanice sau germanice; și b) distincte la nivel de macrocontraste, identificate între cele două familii lingvistice. Paralel, consonanțele rezultate din analiza efectuată la nivel b) vor fi în măsură să individualizeze tipare linguaculturale comune moștenite de la protolimbi diferite.

În prima fază, obiectul cercetării îl constituie frazeologismele având ca nucleu semantic lexemul *ureche* și sinonimele sale interlingvistice din celelalte patru limbi de comparație, subcorpusul respectiv însumând peste 450 de expresii extrase din lexicoanele enumerate *infra*, în prima secțiune bibliografică.

Prezenta contribuție constituie un fragment din această primă fază, în care sunt analizate câteva cazuri de serii și perechi sinonimice reprezentative pentru (sub)ariile indicate mai jos, în funcție de care a fost sistematizat materialul lingvistic. Acestea din urmă sunt după cum urmează: a) aria universalilor linguaculturale, cu subaria consonanțelor intralinguaculturale (în cadrul aceleiași familii) și subaria consonanțelor interlinguaculturale (între familii lingvistice),

* Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, str. Universității, nr. 13, România.

și b) aria idiosincraziilor linguaculturale (frazelogisme care reflectă o *forma mentis* particulară, specifică unei anumite linguaculturi.

În afara acestora, abordarea complementară din perspectivă psihologică impune și o clasificare bazată pe cele trei zone implicate: senzorială, cognitivă și afectivă. Facultățile asociate cel mai frecvent de către mentalul colectiv urechii sunt auzul, în aria percepției senzoriale, și atenția, în aria percepției cognitive. În plus, de buna funcționare a urechii depinde și funcția indispensabilă a echilibrului. Nu în ultimul rând, o importanță aparte prezintă și faptul că urechile fac parte din setul de organe pereche cu care este dotat corpul uman, așezate simetric de o parte și de alta a capului, recte a locusului mental.

2. Universalii linguaculturale

Exemplele selectate acoperă un spectru larg, de la cele cu o morfosintaxă minimală cvasiidentice și lipsite de conotații afective, precum E *have an ear for* – G *ein Ohr haben für* – I *avere (molto/buon) orecchio* – R *a avea ureche (muzicală)* – S *tener (buen) oído para (la música)*, până la frazeologisme cu o structură extrem de complexă și forță retorică evidentă, de tipul E *walls have ears* – G *die Wände haben Ohren* – I *(anche i) muri hanno orecchi* – R *(și) pereții au urechi* – S *las paredes oyen*.

2.1. Consonanțe intralinguaculturale

Un caz interesant din aria senzorială este cel al seriei sinonimice neolatine I *duro d'orecchio* – R *tare de urechi/de(-o) ureche* – S *duro de oído*, cu echivalență morfosintactică perfectă – dacă nu luăm în considerare articolul din varianta de singular a frazeologismului românesc –, dar cu o bivalență de sens dezvoltată în timp de termenul din italiană, care, prin extensie metaforică, își atribuie și valoare cognitivă (*surd* → fig. 'prost'), cu menținerea conotației negative. Echivalentul semantic idiomatic din română (*greu de cap*) explicitează transferul de la percepția senzorială la cea cognitivă prin înlocuirea organului de simț (*ureche*) cu locusul mental (*cap*). Pe de altă parte, umorul funciar al românului a generat în timp un transfer în sens invers în frazeologismul *fudul de urechi/de(-o) ureche*, de la o trăsătură negativă de caracter (*fudul*) la descrierea deteriorării capacității auditive.

Și engleza utilizează în acest sens un sinonim al adjectivului *tare*, dar într-o expresie (*hard of hearing*) care nu include și unul al lexemului supus discuției, ci forma în *-ing* a verbului *hear* (= *a auzi*), frazeologismul *a thick ear*, care s-ar apropia cel mai mult din punct de vedere formal de seria analizată, având o cu totul altă accepție („ureche umflată ca urmare a unei lovituri puternice” [trad. n.], cf. Guland, Hinds-Howell: 84; v. și *get a thick ear*, Clark, Thien: 399). Se cuvine menționată aici și existența variantei cu *dull* în loc de *hard* (*dull of hearing*),

un adjectiv care, de asemenea, suferă un transfer semantic dinspre senzorial spre cognitiv, mai precis de la simțurile tocite la lipsa inteligenței.

În schimb, germana surprinde prin două variante complet opuse, atât în ceea ce privește registrul stilistic, cât și ca formulă morfosintactică: inofensivul compus adjectival, specific stilului formal, *schwerhörig* – cu material lexemic aproape similar celui din engleză, mai puțin prepoziția – și omonimul frazeologic colocvial *auf den/seinen Ohren sitzen*, în care sinonimul cuvântului *ureche* este prezent, dar a cărui formulă morfosintactică complexă diferă esențial de cea a termenilor din seria sinonimelor romanice prezentată mai sus. Folosită mai frecvent în propoziții interogative și negative, expresia derutează total competența elocutională prin suspendarea normelor de congruență ale limbii (cine poate să șadă pe propriile urechi?), iar potențialul său comicogen evident derivă tocmai din această glisare în absurd. Prin urmare, frazeologismul în cauză poate fi încadrat fără dubii în seria celor care reflectă o *forma mentis* idiosincronică, specifică linguaculturii germane.

2.2. Consonanțe interlinguaculturale

În această gamă de consonanțe se înscrie, de exemplu, perechea sinonimică din aria cognitiv-afectivă *G jdm einen Floh ins Ohr setzen* – *I mettere una pulce nell' orecchio*, care se bucură de o echivalență perfectă atât în plan formal (trad. lib.: „a-i pune cuiva un purice în ureche”), cât și sub aspect semantic („a-i vârî cuiva o idee în cap, a pune pe cineva pe gânduri, a insinua”).

Engleza – îndeosebi varianta britanică – utilizează ambele sinonime ale protagonistelor lexicale din italiană și germană, *flea* și *ear*, în expresia *send sb off with a flea in their ear* (trad. lib.: „a expedia pe cineva cu un purice în ureche”), cu puternice conotații negative în aria afectivă, însă cu un sens total diferit („a critica sever”).

Pe de altă parte, trebuie remarcat faptul că și în spaniolă se folosește expresia idiomatice *tener alguien/estar alguien con la mosca detrás de la oreja* (trad. lib.: „a avea/a fi cu musca după ureche”), în aceeași zonă semantico-cognitiv-afectivă a bănuielilor insinuate („a avea o suspiciune”), de data aceasta prin referire la o altă insectă purtătoare de conotații negative, și cu un rol semantic diferit atașat subiectului față de cel din frazeologismele de mai sus (*S Experimentator vs I/G Pacient*).

În fine, tezaurul idiomatice al limbii române ne pune la dispoziție expresia *a fi/a se ști/a se simți cu musca pe căciulă* („a fi/a se ști/a se simți vinovat”), pe care am găsit de cuvânt să o menționăm aici, chiar dacă nu are în componență cuvântul *ureche*, doar pentru a completa seria metaforico-umoristică a frazeologismelor din cele cinci limbi comparate, evidențiind în același timp faptul că, în română, efectul comic este potențat de un paradox evident: dacă metafora puricelui din ureche sau a muștei de după ureche, implicând o percepție senzorială intensă, făcea aluzie la o simplă bănuială, metafora mai subtilă a muștei aflate pe căciulă – care aruncă în absurd orice percepție tactilă (nu poți simți o muscă pe căciulă așa cum o simți după ureche decât

dacă o auzi cum bâzâie, și atunci intervine cognitivul și presupui că s-a așezat pe căciula ta) – trimite la un sentiment mult mai profund, de absolută vinovăție.

3. Idiosincrazii linguaculturale

Un exemplu care poate fi încadrat cu succes în această secțiune este frazeologismul spaniol *verle alguien las orejas al lobo* (trad. lib.: „a vedea urechile lupului”; trad. idiom.: „a fi avertizat de existența unor pericole în urma unei experiențe negative”, cf. Pisot *et al.* 2002: 323), unde experiența individuală acumulată își trage seva din superegoul jungian. E interesant de remarcat că, în mentalul colectiv spaniol, simbolismul lupului este unul negativ, acesta din urmă fiind perceput ca purtător de valențe htoniene, infernale, ca lupul cel rău pe care călărește vrăjitorul (cf. Chevalier, Gheerbrant 1994: 251).

Și mai interesant de semnalat este faptul că atât conotația negativă atribuită acestui animal, cât și echivalarea metaforică a urechii sau urechilor lupului cu pericolul iminent se regăsesc în *forma mentis* matriceală a protolimbii, așa cum o demonstrează frazeologisme precum *auribus teneo lupum* (trad. lib.: „țin lupul de urechi”), expresie ce „se aplică în cazul înfruntării unei primejdii de care nu știm cum să scăpăm” (cf. Matei 1998: 26).

Pe de altă parte, în cadrul aceleiași familii întâlnim în italiană expresia *con la orecchie di lupo* (trad. lib.: „cu urechi de lup”), folosită în sensul „a percepe cele mai fine sunete”, iar în limba română *a avea urechi de lup*, cu două sensuri distincte: unul concret, în consonanță cu cel al frazeologismului italian („a auzi foarte bine”), și altul figurat, care glisează din aria senzorială în cea cognitivă, și anume „a fi deștept” (cf. Bilauca ms.). Ceea ce interesează în mod deosebit este conotația pozitivă asociată lupului, prezentă și în cazul femeiei ca simbol al fecundității.

Mergând și mai departe pe axa pozitivă a valorilor, mentalul românesc, în virtutea calităților invocate mai sus, conferă lupului cel bun simbolistica eroului războinic din mitologia greacă, așa cum o demonstrează steagul dacic, sau, tranzitând teluric spre granița spirituală dintre viață și moarte, îl investeste cu funcție psihopompă, revelată de stihurile unor bocete rituale.

Urmând firul logic al comparației, și lupul deghizat în bunicuța cu urechi mari din celebrul basm al lui Perrault, *Scufița roșie*, se dovedește a fi extrem de deștept, însă comportamentul îi trădează condiția de fiară sălbatică, pe care nu și-o poate depăși, de aici și finalul previzibil, cu vânătorul care îi vine de hac. Așa cum la fel de șiret și monstruos e și lupul din *Capra cu trei iezi*, bine-cunoscuta poveste a lui Creangă, unde rolul de justițiar îi revine de această dată caprei, deci tot unui reprezentant al regnului animal. Prin contrast, folclorul românesc prezintă și ipostaza fiarei îmblânzite, a lupului înțelept care îl conduce pe cel trecut în veșnicie spre raiul mult râvnit. Și, într-o viziune integratoare bocet-baladă, putem afirma că mentalul

colectiv al românilor, grație spiritului de toleranță pe care îl cultivă de secole, ridică lupul la rangul de cavaler de onoare, care îl predă pe mirele trecut în somnul dreptilor miresei din cer sau, *mutatis mutandis*, pe cioban Mioriței, eliminând astfel, în mod fericit, străvechile antagonisme „din lumea celor care nu cuvântă”.

BIBLIOGRAFIE

I. Bibliografie primară

- Adameșteanu *et al.* 2007 = Mariana Adameșteanu, Geta Popescu, Mihaela Suhan, *Dicționar italian-român*, București, Editura Corint.
- Bilauca ms. = Monica Bilauca (coord.), *Dicționar frazeologic contrastiv în limbile romanice*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare” (în curs de apariție).
- Chevalier, Gheerbrant 1994 = Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, II (E–O), trad. Olga Zaicik, București, Editura Artemis.
- Clark, Thyen 1998 = M. Clark, O. Thyen (eds), *The Concise Oxford-Duden German Dictionary*, Oxford – New York, Oxford University Press.
- DEX = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ed. a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998.
- Gulland, Hinds-Howell 1986 = Daphne M. Gulland, David G. Hinds-Howell (eds), *Dictionary of English Idioms*, London, Penguin Books.
- Hell 2003 = Ilse Hell (ed.), *Schulwörterbuch Spanisch–Deutsch–Deutsch–Spanisch*, München, Compact Verlag.
- Maldonado, Rivero 2006 = Concepción Maldonado, Miriam Rivero (eds), *English–Spanish–Español–Inglés*, Madrid, Ediciones SM.
- Mantsch *et al.* 1979 = Heinrich Mantsch, Mihai Anuței, Helmut Kelp, *Dicționar frazeologic român-german*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Matei 1998 = Virgil Matei, *Dicționar de maxime, reflecții, expresii latine comentate*, București, Editura Scripta.
- Mayor 2002 = Michael Mayor (ed.), *English Dictionary for Advanced Learners*, Oxford, Macmillan Education.
- Pisot *et al.* 2002 = Rafael Pisot, Loreta Mahalu, Constantin Teodorovici, *Dicționar spaniol-român de expresii și locuțiuni*, Polirom, Iași.
- Schemann, Knight 1995 = Hans Schemann, Paul Knight, *Idiomatik Deutsch–Englisch*, Stuttgart–Dresden, Ernst Klett Verlag für Wissen und Bildung.
- Tănase *et al.* 2007 = Ileana Tănase, Mariana Adameșteanu, Geta Popescu, *Dicționar român-italian*, București, Editura Corint.
- Walter 2006 = Elizabeth Walter (ed.), *Idioms Dictionary*, Cambridge, Cambridge University Press.

II. Bibliografie secundară

- Agar 1994 = Michael Agar, *Language Shock: Understanding the Culture of Conversation*, New York, William Morrow.
- Aitchison 1991 = Jean Aitchison, *Language Change: Progress or Decay?*, 2nd ed., Cambridge, Cambridge University Press.
- Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe*, supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII.
- Dixon 1992 = Robert M.W. Dixon, *A New Approach to English Grammar, on Semantic Principles*, New York, Oxford University Press.

- Dumistrăcel 1980 = Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Dumistrăcel 1996 = Stelian Dumistrăcel, *Germanul în mentalul rural românesc*, în *Identitate-alteritate în spațiul cultural românesc*, Al. Zub (ed.), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 221–239.
- Dumistrăcel 1997 = Stelian Dumistrăcel, *Expresii românești. Biografii – motivații*, Iași, Editura Institutul European.
- Ferraro 2016 = Barbara Ferraro, *Con le orrecchie di lupo*, ATLANTIDEKIDS – letteratura per l’infanzia, <https://atlantidekids.com/2016/03/08/con-le-orecchie-di-lupo/> (consultat 08.03.2016, 26.04.2017).
- Friedrich 1989 = Paul Friedrich, *Language, ideology, and political economy*, în „American Anthropologist”, vol. XCI, p. 295–312.
- Leppihalme 2007 = Ritva Leppihalme, *Culture and Translation*, în *Translation and Meaning (Part 7)*, M. Thelen și B. Lewandowska-Tomaszczyk (ed.), Maastricht, Universitaire Pers Maastricht, p. 381–391.
- Makkai 1972 = Adam Makkai, *Idiom structure in English*, The Hague, Mouton.
- Măciucă 2005 = Gina Măciucă, *Valori semantice și stilistice ale verbului în limbile română, engleză și germană. Consonanțe și disonanțe*, Iași, Editura Universitas XXI.
- Măciucă 2012 = Gina Măciucă (ed.), *Identitatea lexicală și morfologică a limbii române în contextul multilingvistic european. Consonanțe și disonanțe (II): Substantivul*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”.
- Oprea 2008 = Ioan Oprea, *Comunicare europeană și comunicare lingvistică în spațiul european*, Iași, Editura Institutul European.
- Trask 2007 = Robert Lawrence Trask, *Language and Linguistics. The Key Concepts*, Oxon, Routledge.
- Vergaro 2008 = Carla Vergaro, *Dynamics of Language Contact in the Twenty-First Century*, Perugia, Guerra Edizioni.

VERBA ET RES: AURIBUS TENEO LUPUM

ABSTRACT

Inspired by the semantically equivalent series E *talk one’s head/arm off* – G *sich ein Loch in den Bauch [= belly] reden* – S *hablar por los codos [= elbows]* – R *a i se duce gura [=mouth] la urechi [=ears; peripheral constituent]* – I *fare una testa [= head] di qualcuno così*, the approach at hand is intended to complement the prevailing language-based one and take the analysis to the more complex, languacultural level, with the aim of bringing idiosyncratic patterns of *forma mentis* in individual languacultures to bear on semantic selection of core constituents in interlingually synonymous idioms, and, while allowing for such factors as sheer frequency, contextual pragmatic clues, salient cultural practices or perceived gaps, also attempt to explore and account for similarities and contrasts both intra-languaculturally (i.e. within language families) and inter-languaculturally (i.e. across language families). The major focus of the present contribution – which merely broaches the topic at issue in this first research phase – is on *ear* and its interlingual synonyms as featured by idioms of English, German, Italian, Romanian and Spanish extraction.

Keywords: *idiom, ear, languaculture, contrastive phraseology, Romance vs. Germanic.*